

Influència de la cultura visual en la construcció d'identitat de les nenes esportistes

Treball de Fi de Grau

Autora: Aïda Latorre Puig

Tutora: Carme Molet Chicot

Universitat de Lleida

Facultat d'Educació, Psicologia i Treball Social

Setembre de 2015

Índex

0. Introducció	3
1. Justificació del tema	5
2. Marc conceptual	7
Cultura visual	7
L'esport i les dones	9
La imatge de la dona en l'esport. La feminitat hegemònica.	11
Construcció de la identitat	13
El poder dels mitjans de comunicació	14
Feminisme o feminismes?.....	15
3. Hipòtesi	19
4. Objectius.....	19
5. Metodologia	20
Estudi de casos	20
Procediment	21
Context.....	21
Eines.....	22
Planificació	23
Mostra	23
Descripció de la mostra	24
Dades obtingudes	33
Interpretació de les dades.....	35
6. Conclusions	36
Bibliografia	38

_Toc430777971

0. Introducció

El present treball té com a objectiu explorar la construcció de la identitat de les nenes esportistes, entesa com un procés de construcció social, des de la cultura visual. Es parteix de la necessitat de qüestionar si hi ha una relació existent entre la cultura visual i la identitat de les nenes esportistes i, a partir d'aquí, ens fem la pregunta que ens orientarà al llarg del Treball de Fi de Grau¹: **¿com construeixen la seva identitat les nenes esportistes mitjançant la cultura visual?**

La cultura visual ofereix una sèrie de marcs conceptuals i metodològics per a repensar el paper de les representacions visuals i les diferents posicions dels subjectes. Per aquest motiu hem cregut necessari investigar com es manifesten aquestes imatges en les nenes dins l'àmbit esportiu influenciades pel propi procés de socialització i el context sociocultural.

L'esport és una de les àrees on el cos, la imatge i els estereotips juguen un paper important quant a la construcció del gènere i les diferències que venen influenciades pel context social i cultural propi de la socialització. Les imatges de feminitat i masculinitat són molt presents en l'activitat física i l'esport.

El mètode utilitzat per a la investigació és l'estudi de casos qualitatiu el qual ens ajudarà a recollir de forma descriptiva diferents dades.

Aquesta és l'estructura que guiarà el TFG:

En primer lloc, ens trobem la justificació del tema on expressem els motius que ens han fet escollir la construcció de la identitat de les nenes esportistes com el centre de la nostra investigació.

En segon lloc, hi ha el marc conceptual que fonamenta el disseny de la investigació.

En tercer lloc, hi ha la hipòtesi que ens plantejem i els objectius que volem assolir amb l'elaboració d'aquest treball.

¹ Perquè la lectura resulti més senzilla cada cop que ens vulguem referir al Treball de Fi de Grau utilitzarem les sigles TFG.

En quart lloc, hi ha la metodologia i procediment. Una explicació breu de com ens plantejem dur a terme el TFG, com estructurarem la recerca i quins mètodes, eines i instruments utilitzem a l'hora d'estructurar la recerca.

En cinquè lloc, trobem l'anàlisi de l'estudi.

I, en sisè i últim lloc, hi haurà aquelles conclusions i reflexions que extraïem de l'elaboració d'aquest treball.

1. Justificació del tema

Abans de començar a explicar el procediment emprat i qui són els subjectes estudiats, explicaré el motiu o motius que van fer que em decidís a l'hora d'escollir la idea del projecte.

El fet d'haver treballat l'any passat el tema 'discursos i representacions de la infància' en la matèria de Didàctica de l'educació artística, em va generar moltes preguntes a les quals espero respondre amb l'elaboració d'aquest treball.

El primer que em vaig preguntar va ser, ¿què puc aportar jo des de la meua pròpia experiència com a subjecte amb el tema que vull tractar? En un primer moment, la resposta no va ser clara ni ràpida, ja que tampoc estava segura del què anava a fer, però hi havia alguna cosa que em vagava pel cap.

Llavors, vaig pensar en la meua vida, en els aspectes del meu passat personal i acadèmic, en quins moments o episodis de la meua vida podia relacionar el TFG, i la resposta ja no va ser tant difosa.

Ja des de ben petita la meua afició per l'esport sempre ha estat present, especialment pel futbol. Amb només catorze mesos la meua mare em va gravar cantant l'himne del Barça².

Crec que la influència de l'entorn familiar per aquest esport, sobretot del meu oncle i el meu cosí, hi ha tingut molt a veure com també el fet de ser la única nena de la família. Sempre que ens reuníem amb els meus cosins acabàvem trobant una pilota per anar a jugar. També la utilització del meu espai personal reflectia una clara tendència a tot allò referent a l'esport. Un exemple clar són les imatges de futbolistes que decoraven la meua habitació.

A l'escola, quan arribava l'hora del pati, mentre les meues amigues jugaven a saltar la corda o a picar de mans, jo preferia jugar a futbol amb els nens de la classe. La veritat que no em sentia gens rebutjada, ans el contrari, ja que en el moment de fer els equips jo sempre era la primera en ser escollida i aquell gest encara em feia sentir més afalagada.

² Futbol Club Barcelona, equip fundat per Hans Gamper l'any 1899.

Pel que fa a les activitats extraescolars aquestes sempre han estat relacionades amb l'activitat física. Vaig començar gimnàstica rítmica als cinc anys i després vaig continuar amb aeròbic i dansa moderna fins als deu. Sincerament, sempre he tingut facilitat per les habilitats motrius bàsiques³. Tot i que era una nena tímida i vergonyosa, davant d'aquests moments l'autoconfiança i la seguretat feien que la por i la timidesa desapareguessin.

Un altre esport que sempre m'ha agradat i que m'ha despertat quelcom especial és la natació. Des de ben petita m'encantava i mai veia l'hora de sortir de l'aigua.

Amb la perspectiva del temps però, puc afirmar que l'elecció de les activitats extraescolars es va veure afectada per les tendències d'aquells anys on per exemple, veure una nena jugar a futbol no era gens comú i això em feia sentir diferent a la resta. És per aquest motiu que no va ser fins fa uns anys que un grup de noies ens vam animar per formar un equip de futbol.

Si reflexiono sobre aquest tema puc arribar a la conclusió que els trets socials condicionen a l'hora de construir la identitat d'una persona. És per aquest motiu que vull investigar com pot afectar el context de cada individu a l'hora d'escollir les seves preferències i a la construcció del gènere.

³ Accions motrius com: desplaçaments, salts, girs i maneig d'objectes.

2. Marc conceptual

Cultura visual

La imatge és un dels mitjans de construcció de la identitat més significatius en la nostra societat. Moltes vegades llegim els titulars de les notícies de la premsa sense fixar-nos en les fotografies o il·lustracions que l'acompanyen, obviant el paper tant important que aquestes poden tenir. Els recursos i codis visuals utilitzats en la fotografia fan de les imatges una determinada manera de veure, és a dir, treballen per a construir una representació de la realitat a partir d'imatges i signes que són generats culturalment.

Tot i que som una generació molt visual, no sabem interpretar els significats del què veiem. Hem utilitzat la imatge com a transmissora d'informació, però actualment la imatge té un gran poder manipulador. Quantes vegades hem sentit: una imatge val més que mil paraules? Aquesta és una frase que repetim constantment sense pensar si allò que veiem és realment el vertader, és a dir, hi ha una tendència en afirmar com a cert allò que ens mostra una imatge tot i saber l'habilitat que tenen els mitjans de comunicació en manipular imatges.

Com les imatges influencien la nostra subjectivitat?

La cultura visual és una tendència que neix als anys 90 la qual s'interessa en l'estudi, anàlisi i interpretació d'imatges. Al mateix temps demostra que els significats de les imatges responen als interessos particulars d'una elit dirigent. A nosaltres, com a mestres, ens interessa particularment centrar-nos amb què és el que construeix les identitats de les nenes i dels nens, és a dir, "què veuen?". La cultura visual ens aporta aquesta mirada política a la vida quotidiana i a la societat; la manera com ens posicionem, dialoguem, interpretem i responem a les imatges i representacions que tenim davant.

Al llarg del Grau m'he adonat que l'art no només és observar i respondre a la pregunta "què és el que veiem o sentim quan ens situem davant una obra d'art", sinó que "en quin lloc ens situa i què diu de nosaltres", posar èmfasi al costat social. Fins i tot puc dir

que la visió és tan important com el llenguatge, les imatges poden dir-nos quelcom més sobre la vida quotidiana i sobre nosaltres. Una imatge no només està vinculada a uns paràmetres d'estètica, bellesa o transcendència, sinó que darrera d'aquesta s'amaguen conceptes polítics i altres pràctiques culturals que delaten els valors, creences i poder d'aquells que la van crear, manipular o consumir. "La cultura visual se interesa por los acontecimientos visuales en los que el consumidor busca la información, el significado o el placer conectados con la tecnología visual". (Mirzoeff, 2003: 2).

Podem dir que una imatge és contextual i que constitueix un llenguatge. Si escoltem què ens vol dir l'autor o autora de la seva obra, segurament ens veurem condicionades o condicionats a l'hora d'interpretar-la. En canvi, si fem el mateix exercici sense saber què volia transmetre l'autor/a, probablement obtindrem resultats molt diferents. És per aquest motiu que cal contextualitzar la imatge per tal de donar un significat diferent a la percepció de l'observadora o observador. Una estratègia interpretativa a contemplar és la contextualista i discursiva, és a dir, l'anàlisi del discurs: la importància de la interpretació que nosaltres fem i com l'obra està vehiculant discursos. No és solament el què pensem, sinó quins discursos propicia.

Però, com fem anàlisi de discursos? A què és refereix quan parlem de "discursos"? Aquestes són les preguntes que contínuament em feia l'any passat a la matèria de Didàctica de l'Educació Artística. Aquella va ser la primera vegada que vaig sentir parlar d'aquest concepte. Utilitzem el terme "discurs", del filòsof francès Michael Foucault, per a definir la manera de produir-se els coneixements teòrics i de "sentit comú" en la història i en contextos socioculturals específics. Segons l'autor, les idees del jo i els altres són sempre contingents amb les diverses posicions dels subjectes en una sèrie de discursos que apareixen en moments històrics determinats i en llocs culturals específics (Foucault, 1979, a Luke, 1999). Aquest ens parla de discursos i relacions de poder, ja que seguint les seves paraules "el discurs transmet i produeix poder" (Foucault, 1992). Així doncs, diem que el subjecte es construeix per discursos i tot discurs és un discurs de poder, afavoreix a uns més que a d'altres.

A l'escola, la cultura visual enfoca aquestes desigualtats, és a dir, treballa amb els nens i les nenes les relacions de poder existents, com nosaltres gestionem el nostre poder i com ho representem. Personalment, penso que aquesta és una qüestió clau, ja que forma part

d'una educació crítica. És important preguntar-nos “què està destacant”, però també hem d'analitzar el que queda fora del text o de la imatge perquè forma part del discurs. Per tant, hem de mirar allò que no es mostra per no reproduir la realitat que se'ns ha donat, posició construccionista.

Les paraules i el pensament són tan importants com les pròpies imatges. “Lo que sabemos o lo que creemos afecta al modo en que vemos la cosas” (Berger, 2007:13). Depèn què saps i penses i segons les nostres vivències, aquestes afecten a la manera com veiem les coses. Els prejudicis i estereotips també tenen molt a veure. Hi ha idees dominants que afavoreixen a les classes dominants, són tan el que ens ajuda a explicar el món com allò que construeix el món. A l'educació, la majoria de discursos que rebem són constructivistes, és a dir, la construcció del coneixement és a nivell del subjecte, però recentment he descobert una altra perspectiva que conforia amb l'anterior, la perspectiva construccionista, la qual enfoca la construcció socio-cultural del propi subjecte i de la seva identitat. Per aquest motiu, els discursos són tan importants en la cultura visual.

L'esport i les dones

El concepte d'esport ha anat canviant al llarg del temps i la pràctica d'aquest des de la perspectiva de la dona també ha passat per etapes ben diferents. En els seus orígens, l'esport ha estat concebut i construït com una exhibició de les qualitats físiques i morals masculines, com una pràctica exclusivament masculina situant a les dones en una situació de total exclusió i inferioritat.

La presència de les dones ha estat, en molts casos, prohibida durant molt temps i la seva incorporació ha estat lenta, desigual i rebutjada. L'exclusió d'aquestes en la pràctica esportiva ha estat estretament relacionada amb la divisió sexual del treball i els rols diferenciats que la societat ha associat a dones i homes. El model i referent de les dones esportistes ha estat sempre l'home esportista, la qual cosa suposava que els èxits i marques femenines estaven determinades en funció de les masculines. L'home esportista era sempre el referent d'aquestes dones.

Durant els 70 i inicis dels 80 es va implementar una legislació sobre la igualtat d'oportunitats. Pel que fa a l'educació física, es va assumir que els programes coeducatius, és a dir, on la pràctica esportiva era realitzada en grups de noies i nois junts, serien més equitatius que no segregar els alumnes per sexe. Tot i així, alguns autors i autores van considerar que aquesta pràctica no seria segura, ja que “el fet que l'accés fos igual no garantia que la participació també ho fos” (Vertinsky, 1992; 378 a Kirk, D., Oliver, K. L., 2014). Tot això va desencadenar a que les classes d'educació física s'organitzessin segons les normes i els estàndards dels nois i per tant, abolint la igualtat d'oportunitats pel que fa al sexe essent les dones “el sexe dèbil”. Es considerava que les noies demostraven una mala actitud vers l'educació física, és a dir, el fet que “no volguessin competir per guanyar, que evitessin el contacte físic, que valoressin més estar amb els amics que formar part de l'equip guanyador i que deixessin de fer educació física en una proporció cada cop superior a mesura que avançaven en l'educació secundària”, era culpa de les noies.

Tot i la quantitat d'articles i estudis sociològics que avui dia corroboren la discriminació de la dona en l'àmbit esportiu, aquest continua essent una pràctica que privilegia i reconeix com més valuós tot allò relacionat amb el gènere masculí, al mateix temps que minimitza les accions i tot allò que les dones representen en el món de l'esport. (Martín, 2006).

Avui dia, entitats i associacions esportives femenines exigeixen que les dones siguin considerades com a “subjectes esportius” amb l'objectiu que aquestes no siguin discriminades ni considerades com a protagonistes secundàries en els mitjans de comunicació i la societat en general. Però, tot i els esforços de diverses investigadores feministes en intentar canviar la visió que es té de les noies esportistes i de demostrar els factors centrats en l'ordre patriarcal, sembla que els prejudicis encara ara persisteixen.

Un estudi de la Fundació per a l'Esport i el Condicionament Físic de les Dones del Regne Unit realitzat durant el 2007 i 2010, ens diu, des d'un discurs purament tradicional, que les noies són menys actives i abandonen abans l'activitat física durant l'adolescència que els nois, i que veuen l'exercici físic com una manera de perdre pes i romandre primes (Kirk, D., Oliver, K. L., 2014). Segurament, si analitzéssim aquest

estudi des d'un altre punt de vista podríem treure altres resultats i conclusions totalment divergents a allò que la premsa i altres mitjans volen projectar a l'audiència.

Moltes investigacions (Cox i Thompson, 2000; Scraton et al., 1999; Menesson i Climent, 2003 a Martín, 2006) demostren que la diferència de joc entre homes i dones, per exemple al futbol, es deu a la significativa diferència dels recursos econòmics assignats i a l'atenció mediàtica que atreu. Tanmateix, no és estrany sentir afirmacions que justifiquen dedicar menys recursos als equips femenins perquè “tothom sap que el futbol és cosa d'homes”. Des d'aquest punt de vista, l'esport femení, en aquest cas el futbol, no tindrà mai el reconeixement social que es mereix, ja que es creu que aquest mai arribarà a igualar el nivell del futbol masculí. Realment, no existeix cap llei que prohibeix la pràctica esportiva o de certs esports a les dones, i es considera inqüestionable el seu dret a poder practicar qualsevol esport. Però, quina imatge es té de les noies que practiquen esports que no són considerats propis del gènere femení? Si realment existeix aquesta igualtat entre homes i dones a l'hora de practicar qualsevol esport, per què es tan escàs el nombre de noies que practiquen esports que no responen a l'estereotip femení?

La imatge de la dona en l'esport. La feminitat hegemònica.

El paper passiu i la imatge de la dona en el món de l'esport ha estat el d'espectadora o animadora amb el supòsit de reproduir models hegemònics corporals que reflecteixen un estatus inferior al cos femení.

Les imatges socials de la feminitat respecte a les noies que practiquen esport parteixen de la base que les modalitats esportives considerats “no femenins”, produeixen un cos “estrany” la qual cosa es converteix en l'estigma de la desviació. Un cos musculós era considerat poc femení, ja que el patró o model dominant de feminitat eren unes cames llargues, suaus, sense pèl i amb una certa forma, però no excessiva. Esports com el patinatge, la gimnàstica i la natació emfatitzaven les “virtuts corporals” d'una dona com la coordinació, l'equilibri, la flexibilitat i “la gràcia”. En canvi, altres esports com el rugbi i el futbol eren considerats masculins ja que, segons la societat, aquestes activitats implicaven característiques pròpies dels homes: potència, agressivitat, contacte físic,

etc. Així doncs, unes cames fortes, musculoses i desenvolupades entren en conflicte amb les imatges de la feminitat. (Muñoz, B., Rivero, B., Fondón, A., 2013).

Fins a finals del segle XIX era inadequat que una nena jugués a esports de contacte com el futbol o el rugbi i la participació de les dones i les noies en formes d'activitat física organitzada o en altres esports, desafiaven costums socials molt arrelats sobre la masculinitat i la feminitat. L'estudi de casos que Scraton (2000) va realitzar al Regne Unit va revelar que les ideologies de la feminitat estan molt arrelades a les classe d'educació física, en concret a través de les imatges estereotipades de capacitat, corporalitat, maternitat i sexualitat atribuïdes a les noies. Es deia que certs esports no eren adequats per a les nenes i que s'havien de protegir les zones del cos que tenien una funció reproductora o un significat sexual.

A més, la presència de nenes que practicaven esports de contacte com el futbol, suscitava dubtes sobre el caràcter de la seva sexualitat. En les relacions heterosexuals s'esperava de la dona una actitud passiva i subordinada a l'home. Per aquest motiu es creia que l'esport de contacte no era adequat per a una nena, ja que les col·locava en una posició dominant i opressora, no "acceptable", en el context de la sexualitat femenina. (Scraton, 2000).

Tot i que les expectatives sobre les capacitats físiques de les nenes han augmentat, es continua pensant que aquestes són més dèbils, menys potents des del punt de vista físic i menys agressives que els homes. Es dóna més importància a aspectes de l'aparença externa, és a dir, es parteix de la base que les nenes han de tenir un bon aspecte, estar presentables i preocupar-se per la seva imatge.

De manera progressiva les dones hem anat accedint al món de l'esport intentant superar les barreres que la mateixa societat ens ha posat. La lluita de les dones davant aquesta desigualtat de gènere ha anat obrint escletxes i, no hi ha dubte que són passos importants per desterrar la imatge tradicional que es té de la dona en l'esport. Per això crec que totes aquelles dones esportistes que destaquen en les competicions d'elit han de ser imatge i punt de referència de la societat actual. A banda de ser un triomf de les dones esportistes, aquestes trenquen amb la dicotomia estricta dels gèneres i obren un ventall de noves possibilitats.

Construcció de la identitat

Les identitats de gènere són el resultat d'un llarg i continu procés d'aprenentatge social on les nenes i els nens aprenen el comportament socialment adequat i acceptat al seu sexe. "Al cos femení se li ha donat un ús social, dirigit a ser atractiu a la mirada masculina i a la reproducció. [...]. D'aquesta manera, determinats aspectes psicosocials condicionen la pràctica de l'exercici físic per part de les dones" (Albuxech, S., Doltra, L., 2011).

La majoria d'anàlisis feministes de revistes dirigides a les noies s'han basat en idees essencialistes del gènere. L'argument que deriva és que aquestes publicacions ensenyen a les noies la manera de convertir-se en objecte als ulls masculins. També afirmen que les experiències que les noies publiquen en aquestes revistes són recollides com un esdeveniment unitari, és a dir, totalitza les experiències compartides de les noies com a grup (Luke, 1999).

L'anàlisi feminista que fa Angela McRobbie (1991) d'una revista dirigida al mercat adolescent sosté que aquestes modelen a les noies d'acord a unes funcions femenines i homogènies concretes segons les edats, i que les noies són per a les revistes uns agents de control social (citada a Luke, 1999).

El model de feminitat hegemònica que caracteritza la cultura de les noies radica amb la figura esvelta definida com a ideal. La pràctica d'activitat física i esport també reforcen les nocions hegemòniques de feminitat i dificulten el desenvolupament d'altres identitats corporals alternatives que resulten contradictòries i fins i tot conflictives per a les noies esportistes. Aquest missatge del "cos ideal" es transmet de manera poderosa a través de la televisió, les revistes dirigides a les adolescents, les joguines, els videojocs, les pel·lícules de dibuixos animats, etc.

Les revistes dirigides a noies adolescents han estat, a través de diferents investigacions feministes, criticades per contribuir a la promoció d'una norma comú de bellesa. Estudis sobre revistes han enfocat la idea que "l'amor sempre triomfa" i que els missatges referent al món de l'esport són infreqüents. (Budgeon i Currie, 1995 a Cockburn, C. 2002)

Un exemple de la “figura ideal” que el mercat de joguines ofereix al públic femení és la *Barbie*. El seu cos esvelt de cames llargues i primes, una cintura estreta, uns pits perfectes, una mirada seductora marcada pel maquillatge i uns cabells rossos perfectes. S’ha escrit molt sobre la *Barbie* dins del marc feminista, analitzant la seva silueta irreal.

Els constructes de la feminitat en el discurs de les joguines, les revistes i la televisió, i la pressió social existent referent al cos de la noia es transmet ràpidament amb el missatge implícit i explícit que aquests conformen.

Dins d’aquest context sociocultural moltes noies realitzen activitat físic motivades pel desig de millorar l’aparença física. Des de la perspectiva feminista post-estructuralista es posa de manifest que la pràctica d’exercici físic per a perdre pes és una forma més de control sobre la dona la qual cosa implica un altre tipus de disciplina per aconseguir l’ideal perfecte del cos femení esvelt i prim (Camacho, 2013).

El poder dels mitjans de comunicació

Avui dia els mitjans de comunicació tenen una gran influència en la construcció de la identitat, especialment, en la femenina. “Esta identidad como ámbito de pertenencia se configura y refuerza mediante diversas estrategias, como son el mantenimiento de estereotipos, la *seccionalización*, el lenguaje, la *tematización*, el sesgo de la agenda pública, el humor...” (Sánchez, 2007, p.56).

Les representacions visuals, com el cinema, les il·lustracions estilitzades, els dibuixos animats i programes destinats al públic infantil, la cultura de les joguines i la cultura social, en general, donen significat a un conjunt d’identitats i estils socials i culturals marcats pel gènere (Luke, 1999). El constructe de la feminitat i masculinitat en les representacions anteriors posen de manifest la valoració diferencial del gènere, i el poder del discurs sobre els receptors, en aquest cas el públic infantil, es segueix mantenint gràcies a la capacitat de transformar-se en béns de consum.

Com ja he comentat, un dels motius que va despertar el meu interès per continuar investigant sobre aquest tema va ser el treball de ‘Discursos i representacions de la

infància'. L'objectiu va ser centrar l'atenció en el camp de la programació infantil, més concretament en els estereotips de gènere que es segueixen reproduint en la televisió actual. A partir d'aquest treball em vaig adonar dels criteris estètics que són utilitzats en la producció d'imatges per a nenes i nens com també de les narratives i discursos relacionats amb les imatges que representen, exploren i configuren la idea d'infància. La influència dels canvis socioculturals com la cultura, el gènere, la categoria social, els mitjans de comunicació, etc., tenen molt a veure en la construcció social de l'individu perquè aquest no és un subjecte passiu.

Segons l'estudi "La mujer (in)visible: la construcción de la identidad femenina a través de la fotografía en El País y El Mundo", Marín i Ganzabal (2011), només el 14 i el 11% de les fotografies dels respectius diaris apareix la dona com a protagonista de la imatge. A més, fent referència a l'àmbit de l'esport la presència de la dona esportista encara és menor. "La mayoría de las fotografías muestran a la mujer en un segundo plano como aficionada, ayudante o "de adorno".

Pel que fa a l'esport, un dels estereotips més resistents al canvi és considerar que hi ha esports més apropiats per a les dones i d'altres per als homes. Segons Metheny es consideren esports menys adequats per a les dones aquells "que utilitzen la força física per a superar i sotmetre a les adversàries i els que comporten un contacte corporal físic" (citat a Martín, 2006). Aquest tema ha estat estudiat per molts investigadors i investigadores, però s'ha de tenir en compte com els mitjans de comunicació, diaris, revistes i altres, tergiversen aquests estudis sobre les noies i l'educació física.

Feminisme o feminismes?

És difícil establir divisions i classificar els pensaments feministes en diferents grups, ja que al llarg dels anys han anat sorgint diferents organitzacions on la majoria compartien lluites concretes, però amb diferents veus i accions. Però, estem parlant del feminisme com a moviment que lluita per la transformació social, o bé parlem dels feminismes com a teoria? Margot Pujal (2005) fa una breu clarificació sobre aquests aspectes en el seu llibre "El feminisme".

Ana de Miguel⁴, estructura la història del moviment feminista en quatre capítols: “el feminisme premodern, el feminisme modern, el neofeminisme: els anys seixanta i setanta, i el feminisme de la diferència – últimes tendències”.

A continuació, farem un breu recorregut per la història del moviment feminista i les transformacions socials dels moments.

La igualtat de drets legals i posteriorment la independència econòmica per aconseguir l'autonomia i la llibertat de la dona són conceptes definits pel pensament il·lustrat de les dones feministes al segle XVIII. Les precursors més conegudes i llavors del moviment feminista són Olímpia de Gouges i Mary Wollstonecraft les quals donen a conèixer el concepte d'igualtat sexual en termes liberals i jurídics a final del segle XVIII. Amb l'exclusió de les dones del sistema liberal neix aleshores el feminisme liberal amb l'objectiu d'aconseguir la igualtat formal. Més endavant, a la segona meitat del segle XIX en l'àmbit del procés d'industrialització, sorgeix la primera concreció visible del moviment feminista amb l'inici del moviment sufragista femení.

Tot i la concessió progressiva del dret al vot en diversos països, la divisió de la vida pública i privada mantenia a les dones en situació d'inferioritat en un espai on els drets i avantatges de la ciutadania no hi tenien lloc. Conseqüentment, amb l'eslògan “el personal és polític” que posteriorment esdevé “el polític és personal”, les dones feministes d'aquell temps van crear nous espais de llibertat els quals van donar lloc a les feministes radicals⁵.

Pel que fa a aquelles perspectives feministes que tenen més relació amb l'educació, Arenas (2006) classifica el feminisme polític en tres categories principals: el feminisme liberal, el socialista i el radical. Això no obstant, recents teories feministes psicoanalítiques del pensament postmodern han tingut un gran ressò per la seva importància dins de les teories de l'aprenentatge i de l'adquisició de coneixements. El postmodernisme es considera una forma nova d'analitzar la “deconstrucció” de les

⁴ Per a més informació veure: <http://www.muji.es/red.net/anademiguel.html>

⁵ Per més informació sobre el sorgiment del feminisme radical veure: <http://www.muji.es/red.net/spip.php?article2061>

estructures patriarcals polítiques i socials en l'educació, per a les feministes, perquè consideren que la filosofia d'aquestes tendències aporten noves vies d'anàlisi per a fer front als factors socials que van en contra de la igualtat d'oportunitats i l'atenció i el respecte a la diversitat.

Algunes feministes han continuat defensant que el feminisme és un producte de la modernitat i que l'alliberament de la dona només es possible a partir del pensament il·lustrat. El pensament liberal és qüestionat de manera radical per altres pensaments feministes i postmoderns que deriven en altres maneres de pensar. Amb tot això, el pensament feminista es va veure dividit en línies diferenciades que fan que avui dia ja no es pugui parlar tant de feminisme com a un moviment en concret, sinó com a diferents opcions teòriques.

Un dels temes més qüestionats per les feministes i que donen lloc a pensaments diferents fa referència a la construcció de la identitat del subjecte, és a dir, a la manera com actuem i ens construïm com a dones i com a homes “normals”.

La societat explica la dicotomia home/dona sobre la base de la diferència anatòmica i fisiològica del sexe, quant a òrgans sexuals, hormones i cromosomes es refereix. És a partir de teories psicològiques que defineixen quins són els trets “normals” de feminitat i masculinitat atribuïts a dones i homes respectivament.

Així doncs, si considerem que la realitat social es pot transformar perquè té una naturalesa social i no natural, Margot Pujal (2005), per què parlem d'una “normalitat” en lloc d'una altra?

Existeix una “normalitat” pel que fa a la masculinitat de l'home o baró i la feminitat de la dona a l'hora de la construcció i la transformació de la identitat sexual del subjecte, que es viscuda com allò natural i lògic per la majoria de la gent. Parlem d'una “normalitat” que pateix certs efectes d'estigmatització i exclusió per aquelles persones que no s'ajusten als models prefixats com a “normals” quant a l'aparença física o en termes psicològics – comunitat LGBT⁶. Així és que la identitat es comença a formular

⁶ La denominació LGBT, i els diversos equivalents, són la sigla que correspon a lesbianes, gais, bisexuals i transgèneres. L'ordre de les lletres que la constitueixen és variable. De vegades també s'omet la B (de bisexuals) o s'afegeix una Q (de queers) o una I (de intersexuals).

com a problema amb la publicació de “El segon sexe” de Simone de Beauvoir⁷, on l'autora va demostrar que la desigualtat entre dones i homes no és quelcom natural sinó cultural, és a dir, no es neix dona sinó que s'arriba a ser-ho. Amb aquesta obra la filòsofa, i alhora feminista i escriptora, va asseure les bases de tot el feminisme posterior.

Quan parlem del gènere masculí utilitzem dues paraules, “baró” i “home”, en canvi quan ens referim al gènere femení només utilitzem una, “dona”. Aquesta observació posa de manifest les relacions de poder existents en la nostra societat que situen la dona en una posició inferior. Tot i amb això, amb la pregunta “què són les dones?” que Simone de Beauvoir es demana en el seu assaig que anteriorment hem esmentat, aquesta distingeix dos conceptes per a referir-se al gènere femení, “femella” i “dona”. Beauvoir estableix que aquest darrer concepte és fruit exclusivament de la cultura: un ésser humà neix mascle o femella, però ha de passar per un llarg procés per esdevenir “dona” o “home” (Segarra, 2008).

⁷ Per més informació sobre Simone de Beauvoir i el feminisme veure: http://dones.gencat.cat/web/.content/03_serveis/docs/exposicio_simone_beauvoir_material_didactic.pdf

3. Hipòtesi

Abans de començar l'estudi, ens hem plantejat la següent hipòtesi:

Tenint en compte la recerca bibliogràfica duta a terme i la pròpia experiència personal, considerem que hi ha una influència de l'entorn social, especialment dels mitjans de comunicació, cap a la persona a l'hora de construir la seva identitat.

4. Objectius

Per tal de verificar la hipòtesi, ens hem plantejat els següents objectius:

Objectiu general:

- Establir si existeix una relació condicionant entre la construcció de la identitat de les nenes esportistes i les representacions visuals.

Objectius secundaris:

- Realitzar un estudi de casos de les dues alumnes que conformen la mostra.
- Utilitzar la cultura visual com a eina de recerca d'informació.
- Analitzar els resultats obtinguts.

5. Metodologia

Estudi de casos

L'estudi de casos és un mètode d'investigació qualitatiu que s'ha utilitzat àmpliament per a comprendre en profunditat la realitat social i educativa. És a dir, "l'estudi de la particularitat i la complexitat d'un cas singular per a arribar a comprendre la seva activitat en circumstàncies importants" (Stake, 1998:11).

Parlar d'estudi de casos és parlar d'un mètode que acapara una diversitat de fonts i tècniques de recollida d'informació. Cebreiro López i Fernández Morante emfatitzen aquesta qüestió quan afirmen que "mitjançant aquest mètode, es recullen de forma descriptiva diferents tipus d'informacions qualitatives, que no apareixen reflectides en números sinó en paraules. L'essencial en aquesta metodologia és posar de relleu incidents clau, en termes descriptius, a partir d'entrevistes, notes de camp, observacions, gravacions de vídeo, documents" (Cebreiro López i Fernández Morante, 2004: 666 a Álvarez i San Fabián, 2012).

Atenent a la classificació de Stake (1998), ens podem trobar davant de diferents tipus d'estudi de casos. En aquesta ocasió hem escollit la versant instrumental, ja que es pretén entendre una situació general a partir de l'observació de casos particulars i posteriorment arribar a una conclusió.

Per últim, es tractarà d'un estudi descriptiu, ja que determinem el context i el lloc en què es desenvoluparà, es deixarà constància de quins seran els seus apartats i com es desenvoluparà. També fem una recollida i anàlisi de dades a partir de les eines utilitzades la qual cosa comportarà la interpretació de la informació obtinguda. Així doncs, tal i com hem esmentat anteriorment, per la realització d'aquesta investigació ens basarem en una metodologia qualitativa on l'autora s'implica en major grau per tal d'aconseguir la informació necessària.

Procediment

La investigació realitzada es pot estructurar seguint una sèrie de fases o etapes que Santos Guerra (1990) denomina:

- “El moment zero”, quan faig l’elecció del centre de pràctiques. En aquell moment cerco informació sobre algunes característiques del centre: finalitats educatives, estil, valors, metodologia, etc., però especialment aquelles relacionades amb l’esport.
- “El moment u”, quan he realitzat la negociació i he conegut, en directe, el centre i les dues nenes que formarien part de l’objecte d’investigació. Quant a temps, mètode d’investigació i entrega de documents, carta informativa al centre i a les respectives famílies sobre l’obtenció de dades per al projecte d’investigació, en aquesta s’expliquen les finalitats de l’estudi per a què el usuari decideixin si accepten o no que es realitzi l’estudi.
- “El moment dos”, quan ja em trobo immersa en el curs de la investigació, realitzant la recollida de dades.

Així doncs, aquestes són les etapes seguides per a dur a terme l’estudi d’investigació el qual va tenir una durada de tres sessions de, aproximadament, seixanta minuts, a més de les observacions esporàdiques durant el període de pràctiques.

Context

La investigació se situa al col·legi Maristes Montserrat de Lleida, un centre cristià de caràcter propi que promou l’educació integral dels infants i joves.

Posant èmfasis en l’esport el col·legi Maristes Montserrat ofereix la possibilitat de practicar diferents modalitats esportives des de l’etapa infantil fins al batxillerat. L’objectiu principal del centre és fomentar els valors propis de la pràctica esportiva sempre des del gaudi i fomentant hàbits esportius saludables adaptant les metodologies de treball a les necessitats dels infants i adolescents.

La gran dimensió del centre i l'àmplia oferta d'activitats extraescolars que aquest ofereix van ser els principals motius que ens van fer decantar per aquesta escola. El fet de tenir un ventall educatiu tan gran pel que fa a l'activitat física, ens va fer pensar que tindríem més facilitats a l'hora d'escollir la mostra, ja que hi hauria més infants que s'adeqüessin a les característiques desitjades: nenes que practiquen esport.

Eines

L'entrevista és un intercanvi verbal entre dues o més persones, una de les quals intenta obtenir informació de l'altra o altres. Es tracta sobretot d'evitar respostes monosíl·labes de sí o no i d'aconseguir informació significativa com poden ser opinions, creences, valors, etc. A més, l'entrevistadora o entrevistador ha d'intentar trobar allò que és més important de l'entrevistada o entrevistat. En el moment de formular les preguntes aquesta o aquesta ha d'escoltar i prendre algunes notes. Tanmateix, en cap moment ha de deixar de controlar la recollida de dades.

Les entrevistes utilitzades per a la intervenció tindran una estructura marcada i per tant, hi haurà una organització prèvia. També es tindrà en compte la utilització d'un vocabulari comprensible i adaptat a l'edat de les destinatàries i també a les característiques cognitives i socials d'aquestes. Aquestes estaran enregistrades per tal de fer una transcripció⁸ posterior i d'aquesta manera poder analitzar i interpretar millor els resultats.

A part de les entrevistes, també hi haurà un recull fotogràfic⁹ de materials personals de les nenes que ens podran donar informació sobre les seves aficions, ídols, gustos, etc.

⁸ Veure annex

⁹ Veure annex

Planificació

La intervenció, prèviament acordada amb els respectius tutors, ha estat desenvolupada dins l'horari lectiu en tres sessions presencials i individuals. Com ja hem comentat, la durada d'aquestes és aproximadament de seixanta minuts.

Aquestes sessions han estat distribuïdes de la següent manera:

Taula 1: Distribució de la intervenció per sessions

SESSIONS	CONTINGUT DE LES SESSIONS
Sessió 1	1. Presentació i explicació del motiu de la trobada. 2. Realització de l'entrevista.
Sessió 2	1. Recopilació amb l'alumna d'algunes de les seves produccions gràfiques. 2. Explicació del significat de cada producció.
Sessió 3	1. Aprofundiment de l'entrevista realitzada en la Sessió 1.

Font: elaboració pròpia

Mostra

La mostra d'aquest estudi ha estat composta per dues nenes de dotze anys que han cursat l'últim curs de l'educació primària i que practiquen esport de modalitats diferents.

La raó que ens va portar a escollir aquesta franja d'edat és el seu grau de maduresa, ja que ens trobem davant d'infants amb una personalitat més definida i no tant dependents dels adults que conformen el seu entorn social i familiar.

A l'inici ens vam plantejar utilitzar una mostra més jove, però vam descartar la possibilitat perquè no haguessin complert els requisits anteriors.

Descripció de la mostra

Laura

La Laura és una nena de dotze anys que viu a Lleida, capital de la comarca del Segrià. Aquest any ha acabat l'últim curs d'educació primària, sisè, al col·legi Maristes Montserrat de Lleida i al setembre començarà una nova etapa en un altre institut de la ciutat. Segurament l'adaptació no li serà gens difícil ja que, a més d'anar acompanyada d'altres companyes i companys del curs anterior, la Laura és una nena molt sociable i simpàtica amb tothom. La decisió de canviar de centre no va ser només dels seus progenitors, sinó que va ser un acord entre els tres.

“...el meu germà gran continua estudiant aquí però jo me'n vaig al Gili¹⁰. Si jo no hagués volgut no m'hagués canviat, però als meus pares els hi era indiferent. Llavors, em van preguntar si volia canviar i vam anar a mirar altres instituts de la ciutat. La meua mare també va anar al Gili i, a més, allí sí que tinc l'oportunitat d'entrar perquè faig música i ja he passat la prova d'accés i doncs m'he canviat a allà...”

La Laura sembla estar contenta i satisfeta amb la decisió que han pres. Una de les seves prioritats és la música i aquest ha estat un dels motius principals a l'hora d'escollir el centre.

“...des dels cinc anys que practico la música. Vaig començar anant a l'Intèrpret¹¹, però em vaig canviar al Conservatori¹². Ara estic a primer curs de grau professional, és a dir, GP1...”

En aquest institut potencien l'àmbit artístic a través de diferents activitats de centre i extraescolars. Fins i tot, aquelles i aquells alumnes que estudien música fora del centre, com el cas de la Laura, tenen la possibilitat de convalidar alguna àrea i tenen l'horari organitzat per poder compaginar els seus estudis amb l'aprenentatge de la música.

¹⁰ Institut d'Educació Secundària.

¹¹ Escola de música.

¹² Conservatori i Escola Municipal de Música.

La Laura és una nena alta, prima, de cabells rossos i llargs, pell clara i ulls verds i que somriu amb facilitat. A més de la seva afició a la música, li encanten els esports. Actualment, forma part de l'equip aleví d'una escola de piragüisme de la ciutat. La Laura sembla agust practicant aquest esport.

“...m’agrada molt, és un esport molt complet i a més, estem a la natura. M’ho passo molt bé fent aquest esport... Hi vaig tres hores a la setmana, més o menys, tot i que els horaris no sempre són exactes...”

Ella es va començar a aficionar al piragüisme a partir de sortides familiars. La Laura recorda que:

“...un dia ens van venir a veure uns del Sícoris¹³ i em van animar per a continuar l’any següent allà al club... Hem anat algunes vegades, per exemple al Congost de Mont-rebei on es pot anar en piragües, però en “plan” familiar...”

La seva família també és aficionada a l'esport. El seu pare practica futbol i bàdminton, i la seva mare es dedica més a activitats de manteniment¹⁴. Pel que fa al seu germà petit, ell també practica bàsquet com activitat extraescolar al col·legi Maristes i, a més, comparteix juntament amb la Laura el gust pel piragüisme i la música.

Quan li preguntem a la Laura què opinen els seus progenitors sobre la seva elecció d'aquest esport, respon:

“...ells es van sorprendre perquè es pensaven que era un esport qualsevol. Al futbol, per exemple, treballes més les cames perquè corres i així. Però nosaltres a l’hivern també fem piscina i gimnàs. I bé, fem moltes coses, és molt complet. Llavors, als pares els hi agrada perquè a més a més al meu pare li agrada la piragua... El que no els hi agrada tant és portar-me a les competicions perquè per anar a Banyoles t’has d’aixecar molt aviat, però s’ho passen bé...”

¹³ Club esportiu

¹⁴ Per activitats de manteniment ens referim a aquelles que es planifiquen amb el propòsit de millorar o mantenir una bona condició física.

Podem dir que l'afició que té la Laura pels esports es veu influenciada pels seus familiars, ja que segons les seves paraules els podem descriure com una família activa i unida, que els agrada l'esport i gaudir-ne junts. L'àmbit familiar ajuda a la Laura a conformar i adquirir aquests hàbits saludables i no mostren cap tipus de desacord pel que fa a la modalitat que ha escollit la seva filla, és més, pel que ens diu la nena, mostren interès.

Com ja hem dit anteriorment, la Laura és una nena que li agrada molt practicar esport i, a banda del piragüisme, també juga a futbol i a bàsquet durant les hores lliures al pati de l'escola.

“...no, no he jugat mai a bàsquet ni ha futbol però no sé per què però se'm donen bé, no sé...”

Durant el període de pràctiques al centre hem pogut comprovar que manté una molt bona relació amb tots els seus companys i companyes de classe. Tanmateix, a les hores d'educació física i a les estones lliures hem observat que comparteix més estones amb els nois.

A l'hora de l'esbarjo, ella prefereix jugar a futbol amb els nois. En canvi, les seves companyes de classe passen l'estona xerrant assegudes en un banc o donant tombs. La Laura comenta que no se sent rebutjada per les seves amigues, però sí que sent aquest actitud per part dels nois:

“A mi m'agrada molt el futbol, l'únic que ara ja no hi jugo tant a l'hora del pati perquè primer ja no me la passen... Jo trobo que per estar-se mitja hora assegut xerrant doncs és millor jugar al “pilla-pilla” o jugar a futbol o el que sigui... Però no t'estiguis assegut perquè assegut ja hi estàs a la classe...”

En escoltar la seva resposta se li va preguntar també si creia que un dels factors que feia que els nois no li passessin la pilota era per la condició de ser una noia i la resposta va ser la següent:

“...també, i perquè també sóc bastant dolenta perquè fa molt temps que ja no hi jugo. Sempre faig pífia (riu), però bé m'és igual a mi...”

Les seves paraules denoten que se sent en part menyspreada pels nois pel simple fet de ser una noia. Però, tot i que vulgui demostrar certa indiferència per la situació quan diu “m'és igual a mi”, acaba rebaixant la seva posició, és a dir, accepta que no posseeix les habilitats suficients per poder jugar a futbol, “sóc bastant dolenta”.

A partir d'aquestes acotacions, podem veure que la Laura és una nena activa i que li encanta l'esport.

Pel que fa als seus gustos i aficions, a part de l'esport i la música, a la Laura li agrada llegir, el teatre, col·leccionar monedes d'altres països i construir habitatges per als “Playmobils” amb material que ella guarda o que troba per casa. Ella considera que manté una diferència amb els gustos i aficions respecte a les seves companyes.

“...a les nenes els acostuma a agradar ballar i a mi no m'agrada gens... també m'agrada jugar a futbol i m'agraden molt els esports i a la majoria de nenes, en general, no els hi agrada molt l'esport... són unes ensopides perquè és fantàstic l'esport..”

La Laura és lectora de la revista educativa “Reporter Doc¹⁵” i cada mes rep un exemplar. Es tracta d'una revista dirigida a nens i nenes a partir de nou anys i s'hi tracten temes relacionats amb la ciència, la natura, la història i el món. Són temes d'interès per la Laura, ja que li agraden els animals i la natura. “Reporter Doc” inclou també el que els mateixos redactors i redactores anomenen “la sorpresa”, que no sempre és el mateix, de vegades es tracta d'un joc i d'altres d'un desplegable o un pòster.

Abans de continuar parlant sobre com la Laura fa ús del seu espai personal, l'habitació, ens agradaria incloure la resposta que ens va donar quan se li va preguntar si creia que la revista anava dirigida a un sector més masculí o més femení.

“...jo crec que és per als dos... No és com aquelles revistes, aquelles que són... No sé, de tonteries... Crec que una es diu “Como tu”. Bé, a mi no m'agraden gens aquestes revistes... Que si una és per a nens i l'altra per a nenes... No, no m'agraden. A mi m'agraden aquestes que són per als dos i ja està...”

¹⁵ Per més informació de la revista veure: http://www.bayard-revistas.com/revista_reporter-doc.html

Segons la resposta, sembla que la Laura no està interessada per les revistes que estan pensades per atreure a un públic més femení, és a dir, aquelles que es perfila un model de noia adolescent que es configura com arquetip o punt de referència a seguir.

Nosaltres també hem volgut fer un breu anàlisi de la revista "Reporter Doc" i podem dir que en els models dels anys anteriors aquesta s'adreçava als infants utilitzant un llenguatge androcèntric i sexista, és a dir, fent un ús indiscriminat del masculí com a llenguatge genèric. A més a més, també es podien observar poques imatges de noies per a referir-se al col·lectiu de persones i prenia com a model únic i universal la figura masculina. Sembla que ens els exemplars actuals aquest aspecte no és tan visible i les imatges que s'hi veuen són més neutres, inclusives i equitatives. Tot i així, encara es mantenen de manera no tant evident alguns d'aquests missatges.

Relacionat amb la revista, la Laura decora les parets de la seva habitació amb els pòsters que hi surten.

"...tinc tota la paret plena... Abans hi anava un pòster d'una pàgina i aquells els tinc tots, tots penjat no, però la majoria sí i ara hi ha una cosa que li diuen "la sorpresa del mes" que acostuma a ser un desplegable. Llavors, depèn si m'agrada aquell tema el penjo o no..."

A nosaltres ens interessa saber si les imatges que té a l'habitació estan relacionades amb l'àmbit esportiu, ja que recordem que la nostra investigació se centra en la influència de la cultura visual en la construcció de la identitat de les nenes esportistes.

"...tinc de tot, per exemple els que tinc penjats acostumen a ser d'animals, també tinc mapes, no sé perquè, i un d'una peli que anava amb un llibre, però tinc tots els altres pòsters en una carpeta i hi ha de tot... Per exemple, n'hi ha un d'esquí, un altre de cotxes de curses, n'hi ha un de surf però... no m'agraden tant per penjar-los..."

Segons la resposta, sembla que no hi ha una relació pel que fa a la seva afició per l'esport i les imatges que conformen el seu espai personal. Durant l'entrevista, en canvi, sí que hi va haver un aspecte que ens va cridar l'atenció. Es tracta de la carpeta personalitzada, una producció feta a l'escola on la Laura havia de buscar imatges que responguessin als seus interessos i enganxar-les en una carpeta vella que ja no utilitzava.

Podem dir que les imatges que més predominaven en aquella carpeta tenien a veure amb el món de l'esport, ja que la majoria eren fotografies extretes de la premsa esportiva. L'esport que més vegades es repetia era el futbol seguit del piragüisme, l'esport que ella practica, i el bàsquet. També s'hi podia observar altres modalitats esportives com l'atletisme, el ciclisme i els castellers.

Fent una observació més detinguda d'aquelles imatges, es podia veure que només hi havia una fotografia que feia referència a l'esport femení, dues jugadores de futbol de primera divisió. En general, la figura que més predominava era la de l'home atleta que destacava pels seus mèrits i triomfs esportius.

Quan parlàvem de la seva carpeta i de les imatges que havia escollit, la Laura no va mostrar cap actitud de sorpresa o d'estranyesa pel que fa a la quantitat d'imatges on apareixia el gènere masculí com a model referencial. La Laura només ens responia que,

“...hi ha tot d'esports perquè a mi m'agraden molt els esports...”

Fins i tot, quan ella anomenava els esports que hi havia enganxats no va diferenciar el futbol femení del masculí, simplement va generalitzar l'esport sense referir-se a la categoria. Només va mencionar el futbol femení perquè nosaltres en vam fer referència.

“...el futbol femení doncs perquè m'agrada el futbol i jo sóc una noia.”

Els infants no només reben informació i conformen la seva identitat i personalitat a partir de la comunicació interactiva amb les persones més properes com ho és l'entorn familiar, sinó que també reben patrons indirectes a través dels mitjans de comunicació. Hi ha nenes i nens que tenen personatges reals o fantàstics com actors, actrius, cantants, atletes, personatges de contes, etc., que admiren i alhora són un model de referència a seguir o imitar. La Laura, en canvi, no té un referent específic o conegut a qui admira,

“No... Bé, tinc com més o menys un model, per exemple una persona esportista, que sigui amable clar, que li agradi la música i diferents coses que a mi també m'agradin i llavors dic... Ah doncs mira, aquesta persona! És com una referència, però... no tinc ídols. Pot ser qualsevol persona encara que no sigui famosa.”

A l'hora de realitzar les entrevistes amb l'alumna, intentàvem trobar un lloc tranquil on el diàleg pogués fluir amb facilitat sense que donés lloc a interrupcions i on ella es sentís còmoda. Però, en una de les tres sessions, un grup de companyes i companys de classe va entrar a l'aula on ens trobàvem per preguntar a la Laura com funcionava un programa informàtic d'edició de vídeos. En veure que les instruccions no eren suficients per resoldre el dubte i que necessitaven la seva ajuda, em va demanar disculpes i es va asseure davant de l'ordinador on estaven per explicar-los-hi com ho havien de fer.

Davant d'aquest acte i altres que hem pogut observar durant aquests dies al centre podem dir que la seva capacitat i facilitat per aprendre fan que la Laura exerceixi el rol de líder, ja que en moments de dubte les seves companyes i els seus companys recorren a la seva opinió i ajuda.

Podem dir doncs, que la Laura és una nena segura d'ella mateixa, valenta i lluitadora, que no es deixa vèncer fàcilment. Per a ella l'esport li ofereix un cúmul de satisfaccions que no trobaria en cap altra tasca.

La seva principal motivació per a practicar esport és que la satisfà personalment. És el que necessita per a sentir-se bé i és el que l'apassiona.

Teresa

La Teresa és una nena d'onze anys que viu a Lleida i estudia al col·legi Maristes Montserrat. Aquest any ha acabat l'últim curs d'educació primària i continuarà els estudis secundaris al mateix centre.

Des dels quatre anys la Teresa forma part de l'escola Espai Dansa de Lleida on practica la modalitat de dansa clàssica o també anomenat ballet. Dedica quatre hores a la setmana a aquest esport, dues hores els dimarts i dues més els dijous. Segons les paraules de la nena, va ser la seva mare qui va decidir l'activitat esportiva que realitzaria la Teresa.

“...doncs ho va decidir la meua mare perquè ella de petita també ho volia fer i llavors em va apuntar a mi...”

A més del ballet, la Teresa també practica dansa moderna,

“...també faig dansa moderna, però ell (el seu pare) prefereix que deixi la dansa moderna i que continuï ballet perquè ja vaig començar des de molt petita i vol que arribi a ser una gran ballarina...”

No sabem quina és l'actitud que adopta la família entorn a la seva filla i aquest esport, però a partir de les respostes obtingudes a les entrevistes, podem dir que la Teresa es veu condicionada per les expectatives que tenen els seus progenitors. Fins i tot podríem parlar d'expectatives que responen a frustracions anteriors dels propis familiars, en aquest cas de la mare, ja que per les paraules de la Teresa sembla que la seva mare vegi en ella una prolongació equivocada d'ella mateixa. Actualment, la seva família també practica activitats esportives. La seva mare assisteix a classes de “zumba”¹⁶ i el seu pare juga a futbol i a pàdel¹⁷ ocasionalment.

Tot i així, quan se li va preguntar per aquesta pràctica esportiva la nena no va mostrar cap actitud o sentiment de frustració i rebuig, sinó tot el contrari, desprenia il·lusió,

¹⁶ Activitat esportiva que combina moviments de ball llatins amb exercicis de tonificació i rutines aeròbiques.

¹⁷ Esport de raqueta semblant al tennis.

estava satisfeta amb el progrés i resultats obtinguts i estava motivada per continuar lluitant per l'esport que li agrada.

“...vull continuar fins que sigui gran perquè vull arribar a ser una ballarina professional...”

La Teresa és una nena que sent una gran passió per la dansa, podríem afirmar que “viu per la dansa”. Aquesta emoció pel ballet es veu reflectida en el seu dia a dia a partir del context que l'envolta.

Si donem un cop d'ull als programes de televisió que segueix la Teresa podem dir que el canal Disney se situa en un dels més vistos per la nena. “Disney Channel” és propietat de la companyia “Walt Disney” i un dels canals infantils que recull més audiència. A la Teresa li agraden especialment aquells programes i sèries relacionats amb la música i el ball.

“...veig una sèrie que fan al canal Disney Channel que es diu The Next Step on surten nois i noies a ballar i fan concursos i ballen ballet. Ho miro per veure com ho fan perquè m'agrada molt...”

A més d'aquest tipus de programes infantils, la Teresa també mira pel·lícules de “Barbie” on la protagonista és a la vegada ballarina de dansa clàssica. L'alumna ens deia que es veia reflectida amb el paper del personatge, ja que en tots els films la “Barbie” acaba sent una ballarina professional, a part de conformar la imatge dolça i elegant d'una princesa clàssica.

“...doncs ho miro perquè a totes les pel·lícules que fan de la Barbie ballen i m'agrada veure com ballen...”

Aquests programes i pel·lícules resumeixen al complet tota una cultura popular per al consum infantil i com a part d'aquesta també ho són els videoclips musicals, anuncis comercials, coreografies, cançons, concerts i una gran varietat de productes que trobem al mercat.

Les revistes femenines formen part d'aquests productes culturals que de manera indirecta difonen un arquetip de noia ideal. En el nostre cas, la Teresa no és una lectora habitual d'aquestes revistes, però tot i així semblava estar informada sobre el tema.

“...no en miro moltes perquè no m'agraden molt. N'hi ha algunes que són de Disney Channel i allà et surten coses de les sèries...”

Tanmateix, vam poder observar que la carpeta que utilitzava per guardar el material escolar estava decorada amb fotografies d'actrius i cantants que han participat en sèries i pel·lícules del canal Disney extretes d'aquest tipus de revistes. De les imatges que havia enganxat només quatre eren fotografies d'actors o cantants, la resta que conformaven la carpeta eren imatges de noies.

Dades obtingudes

Per fer-ho d'una manera més clara i entenedora hem recollit les dades obtingudes en les següents taules:

Taula 2: Recollida de dades (cas de la Laura)

CAS DE LA LAURA	
Esport que practica	• Piragüisme
Activitats no relacionades amb l'esport	• Cant coral
Aficions	• Futbol • Bàsquet
Utilització de l'espai (decoració de l'habitació)	• Pòsters ○ Revista <i>ReporterDoc</i>
Joguines	• Jocs de construcció • <i>Playmobils</i>

Revistes	• <i>ReporterDoc</i>
Programes de televisió	• <i>Discovery Max</i>
Pel·lícules preferides	• <i>Harry Potter</i> • <i>Avatar</i> • <i>Star Wars</i>
Col·leccions	• Monedes

Taula 3: Recollida de dades (cas de la Teresa)

CAS DE LA TERESA	
Esport que practica	• Dansa
Activitats no relacionades amb l'esport	-
Aficions	• Ballar
Utilització de l'espai (decoració de l'habitació)	• Els seus progenitors no li deixen penjar pòsters.
Joguines	• <i>Barbies</i> • Nines ballarines
Revistes	• <i>Disney Channel</i>
Programes de televisió	• <i>Disney Channel</i> ○ <i>The Next Step</i>
Pel·lícules preferides	• <i>Barbie</i>
Col·leccions	• Monedes

Interpretació de les dades

A partir de la descripció de la mostra i les posteriors taules que recullen les dades més significatives per a poder establir una comparació de les dues nenes, podem observar que el context que conforma la identitat de cadascuna d'aquestes dues nenes és molt diferent.

Amb relació a l'esport, per una banda tenim el piragüisme, el qual podria estar considerat un esport masculí segons diversos investigadors, ja que implica la utilització de la força, qualitat associada al gènere masculí. D'altra banda, tenim la dansa clàssica un esport que continua sent majoritàriament practicat per nenes.

Pel que fa a la utilització del seu espai personal com és la seva habitació, aquest també és totalment diferent. La Laura la decora amb pòsters i fotografies d'esports i animals. La Teresa no té cap tipus de representació gràfica perquè no li està permès, però a partir d'una activitat de classe on havien de decorar la seva carpeta amb imatges d'allò que els agradava, podríem realitzar la següent hipòtesis: els pòsters i fotografies que predominarien serien d'actrius i cantants del canal internacional "Disney Channel".

Tradicionalment, hi ha determinats tipus de joguines i jocs que la societat els relaciona directament amb el gènere masculí i d'altres amb el gènere femení. Per exemple, són propis de les nenes les nines, les "cuinetes" i tot allò referent a la llar. En canvi, s'associen als nens jocs de pilota, de lluita, cotxes, jocs de construcció, etc. Si busquem una relació entre aquesta afirmació i les dades obtingudes en la nostra investigació, podem establir que la Laura estaria inclosa dins dels cànons associats al gènere masculí i, en canvi, la Teresa estaria dins dels femenins.

També s'observa una gran diferència pel que fa a la programació televisiva que segueixen. La Teresa té una clara tendència a escollir aquells programes dirigits a un públic femení com ho són tots aquells emesos al canal "Disney Channel", i la Laura a aquells destinats a una audiència més àmplia com el canal "Discovery Max".

Aquest fet també es repeteix amb les seves pel·lícules preferides, ja que a la Teresa li agraden els films de la "Barbie", i en canvi, a la Laura li agraden altres que probablement atrauran a un sector més ampli, ja sigui d'edats com de gustos.

6. Conclusions

Un cop acabat aquest treball i després de la descripció i posterior anàlisi de les dades, podem dir que la cultura visual proporciona a aquestes dues nenes diferents models de feminitat que afecten en la construcció de la seva identitat.

En la nostra societat occidental la construcció de la identitat dels infants es veu influïda pels imaginaris dels mitjans de comunicació. Aquests ofereixen a les nenes models de feminitat hegemònica, i al mateix temps reforcen els estereotips de feminitat i masculinitat de sempre.

Pel que fa als nostres casos la Teresa encaixaria dins d'aquest col·lectiu de noies que busquen legitimitat en els models de feminitat normativa a partir de fotografies, pel·lícules i programes de televisió actuals. En canvi, no podem dir el mateix amb l'altra nena, la Laura, ja que no hem trobat suficients evidències que confirmen la relació entre les imatges que ens ofereixen els mitjans de comunicació i la construcció de la seva identitat de nena esportista. Tanmateix, creiem que la conformació de la seva identitat es veuria influenciada per l'entorn familiar el qual guarda un vincle més directe amb l'esport.

Una gran quantitat d'investigacions i estudis que ens han ajudat a conformar el nostre marc teòric afirmen que moltes de les produccions que venen donades a partir dels mitjans de comunicació afecten directa i indirectament la formació de la identitat dels infants. Tot i així, nosaltres no podem extrapolar els mateixos resultats pel que fa al col·lectiu de nenes esportistes, ja que un dels casos trenca la hipòtesi que ens vam plantejar a l'inici d'aquesta investigació i com a conseqüència, no queda complerta en la seva totalitat.

L'elaboració d'aquest treball ha estat útil perquè ens ha exigut exprimir els coneixements apresos d'algunes de les assignatures cursades durant el grau com, per exemple, Didàctica de l'Educació Artística.

Tanmateix, ens hem trobat amb un handicap temporal a l'hora de poder realitzar la intervenció amb les nenes que conformaven la mostra, ja que hem disposat d'una temporalització més aviat limitada. Això ha condicionat, en certa mesura, l'elaboració

d'aquest treball perquè no hem pogut obtenir tota la informació desitjada. Aquest fet ens planteja la qüestió si l'instrument elegit per desenvolupar la metodologia de treball era el més adequat, si necessitàvem alternatives que ens permetessin obtenir un informe més ampli sobre la mostra o si la mateixa mostra era insuficient per a l'objectiu a assolir.

Tot i així, fem un balanç positiu de l'elaboració d'aquest perquè ens ha obert noves dimensions en el nostre coneixement i perquè ens ha exigut ser autodidactes per poder buscar recursos i realitzar aprenentatges per tirar endavant el nostre projecte.

La realització d'aquest treball ens aporta una nova manera d'entendre i treballar la subjectivitat i les identitats dins la comunitat educativa. Com a mestres cal fomentar als infants una visió més crítica dels mitjans de comunicació que projecten una construcció d'identitats lligades a un únic model dual, la feminitat hegemònica i la masculinitat viril.

L'educació és producte d'aquesta societat canviat i, per tant, és important que els infants coneguin que existeixen multiplicitat d'identitats presents. Hi ha diferents maneres de mirar i la posició androcèntrica és, malauradament, la que més es repeteix dins i fora de les aules. Per aquest motiu és important des de l'escola es fomenti unes pràctiques no sexistes i uns nous discursos de gènere amb l'objectiu de conèixer altres models simbòlics.

Aquesta qüestió també es veu reflectida en la construcció de la identitat de les nenes esportistes. Les imatges de feminitat i masculinitat que es manifesten de forma diversificada en l'esport també estan influenciades pel context sociocultural i propi del discurs androcèntric de gènere on el conjunt de principis ètics exigibles en la pràctica d'un esport – l'esportivitat- és representada com a incompatible dins del model de feminitat heterosexual. Avui dia, es continua afirmant que hi ha esports més apropiats per a les noies com la dansa, i d'altres per als nois on l'exemple més clar és el futbol.

Per tant, des de l'àmbit educatiu volem fomentar una visió més crítica donant a conèixer la multiplicitat d'identitats existents.

Bibliografia

ALBUIXECH, SÒNIA; DOLTRA, LAIA (2011). "Dones i esport". Reflexions en femení. Diputació de Barcelona. Àrea d'Igualtat i Ciutadania. Disponible a: https://www1.diba.cat/uliep/lstDetall_Publicacions.asp?Opener=Diputacio&ID=48892.

ÁLVAREZ CARMEN; SAN FABIÁN JOSÉ L. (2012). "La elección del estudio de caso en investigación educativa". Gazeta de Antropolía. Núm. 28 (1), article 14. Disponible a: http://www.ugr.es/~pwlac/G28_14Carmen_Alvarez-JoseLuis_SanFabian.pdf

ARENAS, GLORIA (2006). "Triunfantes perdedoras". Barcelona: Graó.

BERGER, JOHN (2007). "Modos de ver". Barcelona: Gustavo Gili.

BUDGEON, SHELLEY; CURRIE, DAWN H. (1995). "From Feminism to Postfeminism: Women's Liberation in Fashion Magazines", Women's Studies International Forum, 18, 2, 1995, p.173-186.

CAMACHO, MARIA JOSÉ (2013). "Contradicciones del significado de la actividad físico-deportiva en las identidades corporales de las chicas adolescentes". Feminismo/s núm. 21, p. 15-35. Disponible a: <http://rua.ua.es/dspace/handle/10045/39683> .

CEBREIRO, BEATRIZ; FERNÁNDEZ, MARÍA C. (2004). "Estudio de casos". A Salvador, F.; Rodríguez, J.L. i Bolívar, A. (Dirs): Diccionario enciclopédico de didáctica. Màlaga: Aljibe .Disponible a: <http://tecnologiaedu.us.es/mec2005/html/cursos/morales/pdf/casos2004.pdf>

COCKBURN, CLAUDIA (2002). "Identitats i subcultures en relació amb l'esport: Una anàlisi d'algunes revistes per a noies adolescents a la Gran Bretanya". Apunts. Dona i esport, núm. 67, 1r trimestre, p. 98-109. Disponible a: <http://www.revista-apunts.com/hemeroteca?article=506> .

COX, BARBARA; THOMPSON, SHONA (2000), "Multiple bodies", International Review for the Sociology of Sport, vol. 35, p. 5-20. Disponible a: <http://irs.sagepub.com/content/35/1/5.short?rss=1&ssource=mfc> .

DE MIGUEL, ANA. "Los feminismos a través de la historia". Mujeres en red. Disponible a: <http://www.mujaeresenred.net/anademiguel.html> .

FOUCAULT, MICHAEL (1992). "Microfísica del poder". Madrid: La Piqueta.

FOUCAULT, MICHAEL (1979). "La arqueología del saber". México: Siglo XXI. Disponible a: <https://sites.google.com/site/aportacionesfilosoficas4sec/foucault-michel-la-arqueologia-del-saber-siglo-xxi-mxico-1979> .

KIRK, DAVID; OLIVER, KIMBERLY L. (2014). "La cantarella de sempre: reproducció i reciclatge del discurs dominant en la recerca sobre l'educació física de les dones". Apunts. Educació física i esports, núm. 116, 2n trimestre (abril-juny), p. 7-22. Disponible a: <http://www.revista-apunts.com/hemeroteca?article=1631> .

LUKE, CARMEN (1999). "Feminismos y pedagogías en la vida cotidiana". Madrid: Morata.

MARTÍN HORCAJO, MONTSERRAT (2006) "Contribución del feminismo de la diferencia sexual a los análisis de género en el deporte". *Revista internacional de sociología*, núm. 44, p. 111-131. Disponible a: <http://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=2065741> .

MARÍN MURILLO, MARÍA; GANZABAL LEARRETA, MARÍA (2011). "La mujer (in)visible: la construcción de la identidad femenina a través de la fotografía en El País y El Mundo". *Revista Venezolana de Información, Tecnología y Conocimiento*. Núm. 3, p. 51-67. Disponible a: <http://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=3764228> .

MENESSON, CHRISTINE; JEAN P. CLEMENT (2003), "Homosociability and homosexuality: the case of soccer played by women", *International Review for the Sociology of Sport*, vol. 38, p. 311-330. Disponible a: <http://irs.sagepub.com/content/38/3/311.abstract> .

McROBBIE, ANGELA. (1991). "Feminism and youth culture". Londres, Macmillan.

MIRZOEFF, NICHOLAS (2003). "Una introducción a la Cultura Visual". Barcelona: Paidós.

MUÑOZ, BEATRIZ; RIVERO, BORJA; FONDÓN, ANA (2013). "Feminidad hegemónica y limitación en la práctica deportiva". *Feminismo/s*, núm. 21, p. 37-50. Disponible a: <http://rua.ua.es/dspace/handle/10045/39684>.

PUJAL, MARGOT (2005). "El feminisme". Barcelona: UOC. Disponible a: <https://books.google.es/books?id=I47wB2rMEL4C&printsec=frontcover&hl=es#v=onepage&q&f=false>.

SANTOS GUERRA, MIGUEL A. (1990). "Hacer visible lo cotidiano: teoría práctica de la evaluación cualitativa de centros escolares". Madrid: Akal.

SCRATON, SHEILA (2000). "Educación física de las niñas: un enfoque feminista". Madrid: Morata.

SCRATON, SHEILA; PFISTER, GERTRUD; FASTING, KARI; BUÑUEL, ANA (1999), "It's still a man's game? The experiences of toplevel European women footballers", *International Review for the Sociology of Sport*, vol. 34, p. 99-111. Disponible a: <http://irs.sagepub.com/content/34/2/99>.

SEGARRA, MARTA (2008). "Simone de Beauvoir i el feminisme". Generalitat de Catalunya. Institut Català de les Dones Barcelona: ICD. Disponible a: http://dones.gencat.cat/web/.content/03_serveis/docs/exposicio_simone_beaupoir_material_didactic.pdf.

STAKE, ROBERT E. (1998). "Investigación con estudio de casos". Madrid: Morata.

VERTINSKY, PATRICIA A. (1992). "Reclaiming Space, Revisioning the Body: The Quest for Gender-sensitive Physical Education". *Quest*, 44(3), 373-396. Disponible a: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00336297.1992.10484063>.